

USOS E IDEAS SOBRE A LINGUA NA OBRA DE ROSALÍA. RUPTURA E TRANSCENDENCIA DE PARADIGMAS

Goretti Sanmartín Rei

Universidade da Coruña

doi: 10.17075/rcsxxi.2014.011

Daquelas que cantan as pombas y as frores
todos din que teñen alma de muller,
pois eu que n'as canto, Virxe da Paloma,
Ay!, de que a terei?

1. ROSALÍA, AUTORA DUNHA OBRA QUE DEITA CONTINUOS INTERROGANTES

Comezamos esta nosa achega á obra rosaliana cuns versos ben coñecidos, o primeiro poema de *Follas novas*, en cuxo significado non imos agora afondar —a pesar de o merecer, pois a súa lectura literal só roza levemente a profundidade desta reflexión inicial—, mais sobre o que calquera persoa lectora pode constatar a oposición aos moldes estabelecidos e a vontade de os transcender. Ruptura, radicalidade, profundidade, velaí trazos da obra rosaliana para o xénero, para a lingua ou para a defensa da terra, dun lugar en que pousar. Tamén encerran estes versos unha característica da lingua de Rosalía: a mestura de castelanismos con formas autóctonas, en moitas ocasións respondendo a un uso diglósico popular. Mentres con ‘pomba’ Rosalía nomea o animal, a especialización cun nome propio e, máis aínda, co ámbito relixioso, condiciona o emprego de ‘Paloma’, denominación que tamén acaba por contaxiar, como se se tratase dunha lección sobre a extensión dos españolismos, a referencia á ave. Algo semellante acontece nun poema de *Cantares gallegos* onde se opoñen as ‘palomiñas’, no sentido de bolboretas que andan ao redor da luz, ás ‘pombiñas’ do ‘palomare’:

Fun un domingo, / fun pola tarde, / co sol que baixa / tras dos pinares, / cas nubes brancas,
/ sombra dos ánxeles, / cas palomiñas / que as alas baten / con un batido / manso e suave, /
atravesando / vagos celaxes, / mundos extraños / que en raios parten / ricos tesouros / de ouro e
diamante. / Pasín os montes, / montes e valles; / pasín llanuras / e soledades; / pasín os regos, /
pasín os mares / con pés enxoiros / e sin cansarme. / Colleume a noite, / noite brillante / cunha
luniña / feita de xaspes, / e fun con ela / camiño adiante, / cas estreliñas / para guiarme, / que

aquel camino / sólo elas saben. / Dempois a aurora / co seu sembrante / feito de rosas / veu a
alumbrarme, / e vin estonces, / antre o ramaxe / de olmos e pinos, / acobexarse / branca casiña /
con palomare / donde as pombiñas / entran e saien.

Coido que ninguén negará o coñecemento do léxico tradicional que ten Rosalía, por máis que este conviva, ás veces, non sempre, de maneira caótica canto á súa distribución, con outras formas castelanizadas. Igual que acontece desde unha perspectiva sociolingüística a respecto dalgunhas contradicións nos usos lingüísticos, e para alén de ser imposible aplicar as regras e as nocións do estándar actual ao século XIX, existían outras prioridades e eran outros os focos de interese.

Mais se traemos aquí estes versos é fundamentalmente como exemplo do fondo coñecemento da nosa autora a respecto do seu papel como escritora, e dos prexuízos e das manipulacións que sufriu a súa obra no momento de ser publicada e que habían acompañar co paso dos anos, mesmo ata a actualidade, os seus textos, o seu pensamento e mesmo a súa biografía. Dito noutras palabras, Rosalía era moi consciente das súas propias transgresións e do significado da súa obra e das súas palabras. Unha reflexión tan fonda sobre o papel das mulleres, sobre a súa propia voz para representar as clases populares, fundamentalmente as mulleres, e para conseguir dignificar Galiza e cantala como esta merece é ben difícil de compaxinar coa persoa que carece dun modelo de lingua literaria ou que non consegue máis que reproducir fielmente a fala popular (que non é pouco naquela altura) desde unha perspectiva ancorada no dialectalismo, como algúns estudiosos sinalaron.

Porque non se corresponde esta visión dunha renuncia ao seu posíbel papel como conformadora dunha lingua literaria coas súas rotundas afirmacións a respecto de demostrar a valía do galego:

Por esto, inda achándome débil en forzas e n'habendo deprendido en máis escola que a dos nosos probes aldeáns, guiada sólo por aqueles cantares, aquelas palabras cariñosas e aqueles xiros nunca olvidados que tan dosemente resoaron nos meus oídos desde a cuna e que foran recollidos polo meu corazón como harencia propia, atrevínme a escribir estos cantares, esforzándome en dar a conecer como algunhas das nosas poéticas costumes inda conservan certa frescura patriarcal e primitiva, e como o noso dialecto dose e sonoro é tan a propósito como o pirmeiro para toda clase de versificación.

Rosalía coñece claramente a súa función como escritora no medio dun movemento colectivo e ten vontade de transmitir as sutís distincións existentes no caso galego entre persoas usuarias da lingua oral —e motivo central da súa escrita— e público receptor da súa obra, como ben indican as súas palabras ao afirmar nas «Dúas palabras d’a autora» que escribe como limiar a Follas novas aquilo de que «As multitudes d’os nosos campos tardarán en lêr estos versos, escritos á causa d’eles, pero sô en certo modo pra eles». Recoñece así formar parte dun movemento de orixe e de ámbito urbano e semiurbano, por moito que denunciase a situación das clases populares, das labregas e dos mariñeiros. Rosalía e os seus contemporáneos diríxense ás persoas ilustradas, a unha elite intelectual que se recoñece como tal, para tentar movelas cara a unha identificación co país. Poderíamos mesmo acoutar máis este público receptor e sinalar que está conformado fundamentalmente por aquelas persoas que tiñan o galego como lingua próxima, quer por seren criadas nela, quer por percíbíreno no seu contorno e mesmo podéreno utilizar ocasionalmente. Trátase dun emprego simbólico, que pode conxugarse na altura con contradicións doutros usos escritos de carácter informal (como a correspondencia privada) por non situar nesas esferas o problema da recuperación lingüística. Desde a perspectiva da planificación lingüística, Rosalía elixe perfectamente. Non están no centro directo do seu horizonte inmediato de recepción as clases populares, que xa empregan espontaneamente o galego; tampouco o están aquelas persoas que o atacan ou que se sitúan moi lonxe das súas intencións. Están esas persoas que, pola súa instrución, mais tamén pola súa orixe e/ou relación directa cos espazos de uso cotián do galego, poden contribuír a unha mudanza de actitudes e a prestixiar, cando menos literariamente, o «noso dialecto». Son significativas, neste sentido, as coincidencias a respecto dunha planificación lingüística rigorosa que poderíamos facer hoxe, por exemplo, desde as universidades.

Partillamos, pois, desde esta introdución entendida como unha declaración de principios inicial, como base que sustenta a nosa exposición, as palabras de Rodríguez (2011: 483) sobre quen foi Rosalía de Castro:

No eido literario non existe escritor cunha conciencia práctica máis radical que a de Rosalía nin cunha visión tan material e social do problema do idioma, vinculado para ela a unha causa política á que quixo contribuír nun clima de hostilidade e de incompreensión xerais.

2. REFERENTES LINGÜÍSTICOS E IDENTITARIOS: DO POBO E A PAISAXE Á PROCLAMA LINGÜÍSTICA COLECTIVA E INTERCLASISTA

Rosalía deixa moi claro no seu primeiro libro que escolle as clases populares como elemento motivador principal e que pretende reproducir «o verdadeiro espírito do noso pobo», un pobo marcado tamén pola paisaxe, cuxa reivindicación consciente é nesta obra a primeira vez que se produce para a literatura galega contemporánea, como subliñou Mato Fondo (1998: 28). Somos o territorio, a terra que tripamos, a natureza que nos rodea; somos, en definitiva, un lugar. Na procura da autoestima colectiva, cómpre dignificar a paisaxe, comparándoa con outros espazos admirados por todo o mundo e contrapóndoa a Castela:

Lagos, cascadas, torrentes, veigas froridas, valles, montañas, ceos azúes e serenos como os de Italia, horizontes nubrados e malencónicos anque sempre hermosos como os tan alabados de Suíza, ribeiras apacibles e sereniñas, cabos tempestuosos que aterran e admiran pola súa xigantesca e xorda cólera..., mares imensos... ¿Que direi máis? Non hai pruma que poida enumerar tanto encanto reunido. A terra cuberta en tódalas estacións de herbiñas e de froes, os montes cheios de pinos, de robres e salgueiros, os lixeiros ventos que pasan, as fontes i os torrentes derramándose fervedores e cristaiños, vran e inverno, xa polos risoños campos xa en profundas e sombras hondanadas... Galicia é sempre un xardín donde se respiran aromas puros, frescura e poesía... E a pesar desto chega a tanto a fatuidade dos iñorantes, a tanto a indina preocupación que contra a nosa terra existe, que inda os mesmos que poideron contemplar tanta hermosura (xa non falamos dos que se bulran de nós sin que xamais nos haian visto nin aínda de lonxe, que son os máis), inda os que penetraron en Galicia e gozaron das delicias que ofrece, atrevéronse a decir que Galicia era... ¡¡un cortello inmundo...!! ¡I estos eran quisais fillos... de aquelas terras abrasadas de onde hastra os paxariños foxen...!

Como ben explicou López Sánchez (2012: 55-57), partindo da idea de seren as descrições actos políticos (péñese na importancia de tripar o territorio en autores como Otero ou Risco), Rosalía sitúa a beleza da paisaxe galega como motivación central desde o prólogo ao último dos poemas de Cantares gallegos. As escollas tanto de especies vexetais, como das áreas xeográficas, como os cualificativos empregados pasan a nos ofrecer un todo global; é o conxunto da Galiza

por extensión metonímica que comeza a construír o noso imaxinario paisaxístico. Xa a primeira composición dá conta de estarmos a nos referir ao espazo global do noso país: «Lugar máis hermoso / non houbo na terra / que aquel que eu miraba, / que aquel que me dera. / Lugar máis hermoso / no mundo n'achara / que aquel de Galicia. / ¡Galicia encantada!».

Un dos obxectivos centrais do prólogo de *Cantares gallegos* é rematar coa lóxica de dominio entre os pobos. A maneira de concretar esta idea é a de situar España como unha vítima de Francia que fai coa Galiza o mesmo que aquela con ela:

[...] taes fatuidades respecto de noso país teñen algunha comparanza cas dos franceses ó falar das súas eternas vitorias ganadas ós españoles. España nunca, nunca os venceu; polo contrario, sempre saeu vencida, derrotada, homillada; e o máis triste desto é que val antre eles tan infame mentira, así como val pra a seca Castilla, pra a deserta Mancha e pra tódalas demais provincias de España —ningunha comparada en verdadeira beleza de paisaxe coa nosa—, que Galicia é o rincón máis despreciable da terra. Ben din que todo neste mundo está compensado, e vén así a sufrir España dunha nación veciña que sempre a ofendeu, a mesma inxusticia que ela, inda máis culpabre, comete cunha provincia homillada de quen nunca se acorda, como non sea pra homillala inda máis. Moito sinto as inxusticias con que nos favorecen os franceses, pro neste momento casi lles estou agradecida, pois que me proporcionan un medio de facerlle máis palpabre a España a inxusticia que ela á súa vez conosco comete.

A maneira de defender a patria é, inequivocamente, a través da lingua, como se afirma en diferentes ocasións no prólogo e como se continúa no primeiro poema, a través destes versos: «Has de cantar»: «Canta, si queres, / na lingua que eu falo» [...] «Cantarte hei, Galicia / na lingua gallega, / consolo dos males, / alivio das penas». Esta primeira composición é unha declaración de intencións e supón a expresión do desexo de transmitir a fala a través da necesidade do canto, creando unha referencia identitaria central que podemos identificar perfectamente coa lingua (volveremos sobre cuestión máis adiante). Xa na primeira estrofa é rotunda a afirmación de que unicamente a través do canto poden aliviarse as penas, pois de non cantar a meniña gaiteira, «morro de pena». A transcendente idea da necesidade de cantar (e de cantar en lingua galega), de falar, de expresarse aparece máis veces, de xeito simbólico, ao longo das composicións de *Cantares gallegos*.

Existen ben poucas referencias científicas na obra de Rosalía fronte a unha moi relevante presenza da expresión, da palabra, como instrumento de construción e de autoafirmación. Así, no poema terceiro, en que se produce un diálogo entre moza e vella, esta última, encarnación de sabedoría, comenta —nun ton fortemente asertivo— o seguinte:

—Meniña, por ben falada
ningunha se perdería.
Cóllense antre os paxariños
aqueles que mellor trían.
Morre afogado antre as pallas
o pitiño que non chía.

É verdade que a vella explica a continuación a súa necesidade de falar por andar a pedir de porta en porta, mais é este un significado que podemos reinterpretar desde a perspectiva da mesma morte de tristura expresada en «Airiños, airiños aires»:

Si pronto non me levades,
¡ai!, morrerei de tristeza,
soía nunha terra extraña,
donde extraña me alomean,
donde todo canto miro
todo me dice: '¡Extranxeira!'.

A unión de paisaxe e lingua é central en Rosalía. Mesmo se abandonamos a poesía e imos ao relato «El cadiceño», de grande interese sociolingüístico, observamos un correlato entre o camiño, o lugar de nacemento e a lingua. Cando os emigrantes regresan e preguntan pola súa aldea, a narración di o seguinte:

La patrona les enseña después el camino como a extranjeros que han perdido su ruta; ellos se dejan guiar como si lo ignorasen, y emprenden la marcha con el aire más grave que pueden, teniendo buen cuidado de llevar el puro en los labios y el andalú en la punta de la lengua. Ninguno sabe

decir una sola palabra en gallego, y casi están por olvidarse de la puerta de su casa y del nombre de sus amigos.

Volvédomos ao primeiro poema de *Cantares gallegos*, a intencionalidade que subxace é colectiva: «Así mo pediron / na beira do mare [...] / Así mo pediron / na beira do río». Mais non abonda con esta proclama. Rosalía decide abordar esta empresa desde as pequenas cousas, dando voz a «todo aquilo, en fin, que pola súa forma e colorido é dino de ser cantado, todo o que tuvo un eco, unha voz, un runxido por leve que fose, con tal que chegase a conmoerme, todo esto me atrevín a cantar neste homilde libro». A reivindicación da modestia como punto de inicio aparente, pois é unha modestia que se liga á aposta polas pequenas cousas que van, pouco a pouco cobrando forza e recuperando unha posición central, fica explícita novamente no último poema, onde tamén se observa a enerxía e a soltura adquirida tras a viaxe poética, que é tamén lingüística:

*Eu cantar, cantar, cantei,
a grasia non era moita,
que nunca (delo me pesa)
fun eu meniña grasiosa.
Cantei como mal sabía
dándolle reviravoltas,
cal fan aqués que non saben
direitamente unha cousa.
Pero dempois paseniño,
i un pouco máis alto agora,
fun botando as miñas cántigas
como quen non quer a cousa.*

Ninguén dubida a aprendizaxe iniciática ao galego que supón a obra de Pintos, cuxa vontade de construción lingüística desde a perspectiva da unificación tantas veces se puxo en contraste coa da autora que nos ocupa. É verdade que *A gaita gallega tocada po lo gaiteiro ou sea carta de Cristus pra ir deprendendo a lér escribir e falar ben a lingua gallega* e aínda máis pode lerse como un manual de iniciación á lingua galega, para alén de conter moi interesantes reflexións de carácter sociolingüístico.

A indubidábel estima literaria da obra de Rosalía afogou esta posibilidade interpretativa. De feito, existe un claro desequilibrio entre os estudos lingüísticos e literarios sobre a obra rosaliana, sobre todo se os comparamos con abondosos estudos sobre a lingua doutros autores de menor relevancia e/ou fortuna na nosa historia literaria. Podemos, pola contra, ler o último poema de *Cantares gallegos* á luz, por unha parte, das reflexións do prólogo:

Foi este o móbil principal que me impeleu a publicar este libro que, máis que nadie, conoso que necesita a indulxencia de todos. Sin gramática nin regras de ningunha clas, o lector topará moitas veces faltas de ortografía, xiros que disoarán ós oídos dun purista; pro ó menos, e pra desculpar en algo estes defectos, puxen o maior coidado en reproducir o verdadeiro espírito do noso pobo, e penso que o conseguín en algo... si ben de unha maneira débil e froxa.

Por outra parte, podemos cerrar o círculo a través da interpretación do canto como a lingua, tirada do primeiro poema. Lembremos que neste se pide alivio para os sufrimentos e os pesares e que a lingua galega é «consolo dos males / alivio das penas». Desde esta perspectiva, o «cantei como mal sabía» tamén pode posuír unha relectura lingüística, do mesmo xeito que o *desideratum* constante sobre a mellora das súas composicións:

Eu ben quixera, é verdade,
que máis boniteiras foran.
Eu ben quixera que nelas
bailase o sol cas palomas,
as brandas auguas ca luz
i os aires mainos cas rosas;
que nelas craras se visen
a espuma das verdes ondas,
do ceu as brancas estrelas,
da terra as prantas hermosas,
as niebras de cor sombriso
que aló nas montañas rolan,
os berros do triste moucho,

as campaniñas que dobran,
a primadera que ríe
i os paxariños que voan.

Esta declaración —que parte do tópico da modestia como base ideolóxica principal— transfórmase tamén en «sentimento» sobrante, ese mesmo «nobre sentimento» que guía as intencións do prólogo e que remata por se converter, na última parte da derradeira composición, en «amor de patria», un amor que xustifica os fallos que puideren existir: «Non me espriqueei cal quixera / pois son de espicansa pouca; / si grasia en cantar non teño / o amor da patria me afoga».

Como vimos comentando, a meniña gaitreira que narra os cantares recibe unha petición para cantar en lingua galega e no primeiro poema manifesta que as súas intencións van chegar a calquera persoa, independentemente da súa idade, sexo ou condición social, pois é o conxunto do país o que ten que se liberar do menosprezo castelán, nunha contundente proclama interclasista:

Buscaime, rapazas,
velliñas, mociños.
Buscaime antre os robres.
Buscaime antre os millos,
nas portas dos ricos,
nas portas dos probes,
que aquestes cantares
a todos responden.

Como xa afirmou Lorenzo (1986: 31), non pode negarse a Rosalía conciencia do que é unha lingua literaria e a súa procura. A súa vontade de construción ten mesmo marcas de autora, por exemplo na representación da palatal como un x con dous puntos enriba para deixar a grafía x para o grupo culto ks. Rosalía estaba, como indica Rodríguez (2011: 471), preocupada polo abandono do galego como lingua oral por parte das clases campesiñas, e tamén das outras, acelerado e impulsado polo fenómeno migratorio, e sabía que o idioma simbolizaba a realidade global do país. De aí que sexa especialmente significativo o seu chamamento para a meniña gaitreira cantar en galego.

Xulgamos que o nuclear para entendermos a súa posición lingüística é decatármonos de que Rosalía transitaba por un modelo diferente, interesado por transcender os paradigmas e por enviar mensaxes distintas das que agardamos tanto desde unha perspectiva actual como por parte dos seus coetáneos. Acontece aquí o mesmo que cando tentamos retrotraer anacronicamente os modernos conceptos de castelanismos, diferencialismos, arcaísmos e lusismos..., a obras literarias de etapas en que non existía unha consolidación dun estándar. García Negro (2010: 56-57) fai recaer sobre as palabras finais do prólogo unha posición de lamento pola falta dunha lingua codificada, mais unha queixa que non pode ser paralizante. Especialmente significativas para o fío co que queremos concluír son as anotacións entre parénteses da profesora da Universidade da Coruña na seguinte cita:

Tal mención («Sin gramática nin regras de ningunha clas, o lector topará moitas veces faltas de ortografía, xiros que disoarán ós oídos dun purista...») é reveladora dun debate, naquela sincronía, entre partidarios de romper a afasia literaria da lingua galega (práctica seguida pola nosa escritora) e aqueloutros que proclamaban a necesidade de contaren cunha lingua codificada, perfectamente normativizada, con «Autoridades» (masculinas, por suposto) de quen emanasen as preceptivas correspondentes (a botánica antes do que as flores...).

Porque a obra de Rosalía non pode ser estudada desde patróns convencionais, senón desde a transcendencia de paradigmas e vai ser nunha práctica dun orgullo diferente, exercido desde a humildade como tópico, que se consiga darlle forma a unha nova cosmovisión centrada no concepto de dignidade, un modelo tamén válido para clarificarmos a súa aposta desde unha perspectiva (socio)lingüística.

3. A SUSTENTABILIDADE LINGÜÍSTICA DA RUPTURA

Parécenos que pode ser de utilidade para a análise e a futura planificación a aplicación ao caso das linguas da metodoloxía que Ajenjo (2011), baseándose fundamentalmente en Pérez Orozco (2006), realizou desde a Economía Feminista, moi concretamente a diferenza entre Economía Feminista da Conciliación e Economía Feminista da Ruptura. Partamos desde o comezo que non se trata

de unha superar a outra ou antecedela. Non son liñas rectas que se continúen, nin paralelas, que non posúan puntos en común a apenas se rocen. Son camiños diferentes con elementos de encontro cuxa diverxencia vén dada polo obxectivo final que perseguen. Esta falta de correlación temporal é a mesma que podemos achar na conformación da lingua literaria moderna.

Para o obxecto de estudo das repercusións de xénero na crise e as posibilidades de construción dun novo sistema económico, a Economía Feminista da Conciliación tenta situar nun mesmo nivel dúas esferas que funcionan na economía como totalmente opostas: a mercantil e a doméstica, o ámbito non remunerado. Nesta división sexual do traballo, os homes asumen o rol de sustentador familiar e as mulleres adscribíense aos labores menos prestixiados, entre os que salienta o traballo doméstico non remunerado, sen valor nunha sociedade de mercado.

Esta perspectiva, no que á Economía se refire, distánciase dos enfoques androcéntricos que só atenden a parte monetarizada da realidade económica e consegue eliminar a carga xerárquica dos elementos economía/non economía, traballo/non traballo. A relevancia deste enfoque non é tanto incluír a esfera doméstica, senón incluíla asimilándoa ao mercado, isto é, descartando a existencia de actividades económicas distintivas dos fogares e excluindo da análise aspectos persoais e emocionais (afecto, cariño, culpabilidade, frustración...). Nesta análise, cómpre subliñar que a esfera mercantil non perde a centralidade.

A Economía Feminista da Ruptura intenta desenvolver formas alternativas para pensar a economía, sitúase fóra das concepcións capitalocéntricas dominantes e trata de construír un discurso que permita liberar o termo subordinado da inevitábel estrutura de valoración asociada á lóxica falo/capitalo-céntrica (Pérez 2006: 138). Céntrase no impacto da crise sobre o elemento que transcende e contén tanto a esfera doméstica como mercantil, a denominada sustentabilidade da vida, un termo bisagra que precisa dotarse dun punto de vista que incorpore os dous aspectos centrais e que será, para Pérez de Orozco, na liña doutras pensadoras, o coidado da vida. Mentres que na Economía Feminista da Conciliación a noción de coidados se refire ao coidado por parte da familia e das institucións, na Economía Feminista da Ruptura considérase a noción de coidados como un todo, isto é, fàcese cargo do mantemento da vida e da dependencia universal. Neste enfoque a centralidade é para as persoas, cos seus corpos e coas súas identidades (Agenjo 2011: 93).

En resumo, aínda que os dous enfoques cuestionan os marcos preexistentes, no da conciliación óptase por conceder o mesmo valor a calquera dos dous espazos (público e privado), co que, dada a desigualdade existente, se reforza o público. Mentres tanto, o que caracteriza a perspectiva da ruptura é a reversión das xerarquías, ao ofrecer moito maior peso ao elemento infravalorado.

Como dixemos noutra ocasión (Sanmartín Rei 2012), pode realizarse unha translación á problemática da diversidade lingüística, e teríamos como a Sustentabilidade Lingüística da Conciliación trataría de superar a clásica división diglósica entre esfera pública e privada para o galego. Entrarían nesta liña os discursos lingüísticos que xulgan prioritario conseguir todo o que lle concede «a vida adulta» ás linguas. Trátase de o galego posuír hexemonía social nunha praxe necesaria dominante, coa utilización na vida pública dos usos secundarios guiados pola racionalidade. Desde a perspectiva da Sustentabilidade Lingüística da Conciliación, serían centrais a recuperación para o galego de ámbitos como a correspondencia privada. Por nos situarmos na época de Rosalía, representarían esta visión do que lle falta ao galego as seguintes palabras con que Pardo Bazán continuaba a secundarizar a nosa lingua: «También es cultivo literario para un idioma la conversación entre gentes instruidas, el comercio epistolar, la oratoria sagrada, y profana, los instrumentos públicos; y en Galicia esto se hace en castellano» (Pardo Bazán 1888: 11). Situándose tamén nesta perspectiva moitas das súas reivindicacións, as Irmandades da Fala cumprirían o obxectivo de levaren o galego a estes espazos, como ben indicou Ramón Villar Ponte no seu discurso de entrada na Real Academia Galega (Villar Ponte 1977).

A Sustentabilidade Lingüística da Ruptura non pretende continuar a separar o privado e o público para conceder, na realidade, moita máis importancia ao público, como fai a Sustentabilidade Lingüística da Conciliación. Trátase agora de achar aquilo que pode transcender as dúas esferas, un termo que ben poderíamos englobar no valor emotivo-simbólico de que fala Rodríguez (2011: 461) como causante do uso do galego da escrita literaria. Entraría de maneira central neste enfoque a vontade de transcender a realidade, de nos situarmos lonxe da lóxica do dominio e, por tanto, da utilidade. Neste mesmo eixe temos que situar o seu afán de superar a dicotomía clásica entre progreso e sentimento, entre obxectividade e subxectividade, na procura do que denominaríamos modernamente unha ollada desde a interseccionalidade. Asemade, estaríamos na indagación

desde a perspectiva das pequenas cousas, desde unha aparente humildade que daría cabida a cantar o privado, na aposta por uns valores estéticos e lingüísticos baseados no popular, mais tentando transcendelos. Semellantes son as afirmacións que expresou, o día 24 de febreiro deste mesmo ano, Carlos Negro no artigo «Meniña gaiteira», onde explica magnificamente a grandeza desta obra. Reproducimos a continuación as súas palabras polo seu interese e pola xenial capacidade de síntese na súa relectura dos Cantares: «Un dos grandes acertos estéticos de Rosalía de Castro: pois non se trata de arredar o texto poético das súas fontes etnográficas e culturais, senón que as transcende integrándoas naturalmente no seu discurso de dignificación patriótica» (Negro 2013).

Como demostrou Rodríguez (2011: 482):

Rosalía fai uso do galego na escrita literaria co afán de promover a conciencia nacional, tarefa prioritaria e consciente, máis importante que calquera coherencia persoal no uso do galego en actividades particulares ou noutros ámbitos da vida, o que naquel contexto non era a premente necesidade.

Como tampouco era necesidade urxente, naquel momento, peneirar os castelanismos. Rosalía foi, pois, nos seus usos e nas súas ideas sobre a lingua, unha rupturista, unha transgresora, que se move nun paradigma diferente, de difícil redución aos moldes establecidos.

Por non camiñarmos moito a respecto da obra rosaliana, Manuel García Blanco, un profesor de Filosofía nun instituto de Lugo, que realizou un certo diagnóstico sobre a situación da lingua galega naquela altura e que propuxo unha serie de medidas para combater a súa falta de prestixio social, movíase, mesmo desde a súa lucidez, no grao máis baixo da sustentabilidade lingüística da conciliación, tal e como el mesmo afirmou, por certo, en español:

Es evidente que un mayor uso, un cultivo más asiduo de nuestro lenguaje sería incompatible con nuestra actual extremada devoción al nacido en la tierra que tanto aborreció la gran Rosalía. No imitemos, sin embargo, a la incomparable lírica, no volvamos mal por mal, que no se rompa por culpa nuestra la armonía interregional de España; admiremos, en buena hora, a Castilla, el fuerte y magnánimo pueblo que durante siglos ejerció

dignamente la hegemonía ibérica; admiremos la rica y sonora lengua castellana y la excelsa literatura que la consagra y que la inmortalizará (García Blanco 1912).

A aposta de Rosalía pola ruptura coa entrada dun paradigma diferente non significa que non existan outras posicións moi relevantes desde un modelo máis habitual. Entre a ruptura rosaliana e un grao de conciliación dominado por unha forte resistencia ideolóxica ao que podería supor o desenvolvemento político de certas ideas lingüísticas e culturais, tamén achamos elementos que, fundamentalmente desde a perspectiva da conciliación pois reforzan a relevancia do público e non poñen en cuestión as ideas canónicas, apostan pola intervención a prol da recuperación do prestixio do galego e en galego, como é o caso de Pintos:

E aposto cento por un,
e máis poño o que non teño,
que si catro galleguiños
das catro esquinas do reino
se sacoden, co el abrochan
con patriótico empeño
polas aldeas e vilas,
e cuiden de recollelo,
de compolo e arrombalo,
e facer un todo inteiro,
¡xuro a Dios!, volvo a decire,
que ha de ser un gusto velo
chegar a donde chegaron
os outros, e en anos menos,
e máis inda rebasalos,
e deixalos ben arredro (Pintos 1853).

Pintos sitúase nun plano descritivo, que cuantifica a posición subalterna da lingua galega («É verdá que hoxe non usan / o noso idioma gallego / para leis, nin escrituras, / nas oficinas, nin tempos, / nin poñen declaracións, / nin estenden testamentos») e ofrece solucións de igualación con outras linguas para facer visíbel o idioma secundarizado («Escriban tod'os que saben / o noso idioma gallego; / fáganse

dimpois apuntes, / o millor sempre escollendo; / redondéese o linguaxe / como tod'os máis fixeron, / que gramáticas dimpois / e dicionarios a centos / veredes polos mercados / e nas tendas dos libeiros»).

Rosalía opta por unha análise máis parcial e localizada, situando a raíz do problema nun nivel diferente que procura, fundamentalmente, a responsabilidade social e conmover as consciencias, tamén as individuais: «— Que te libren de ti mesma, / pídelle a Dios, rapariga, / que somos nós para nós / as lurpias máis enemigas». En definitiva, fronte á procura do recoñecemento por arriba, esta unha visión que tenta sacudir a dependencia tras analizar a situación de vítima escravizada noutrora. Ler as súas palabras desde esta perspectiva, e acoller nela a reflexión (socio)lingüística que acabamos de defender, fai visíbel unha nova Rosalía de cuxas palabras tamén podemos aprender no proceso de planificación lingüística en que nos achamos. Velaí, para concluírmos, un exemplo admirábel, en que de novo Rosalía xoga co concepto de expresión (a través do «enmudemento», da falta de diálogo, de «consenso posíbel», diríamos hoxe) como liña principal da súa reivindicación poética:

Pero máis val que enmudesa,
 pois tes condición de ingrata;
 que predicar en deserto
 da miña terra n' é usanza.
 Si fun curpabre en quereros
 coma ningún vos amara,
 por ser de terra gallega
 e serdes vós castellana,
 en paz, señora, vos deixo
 ca vosa soberba gracia,
 e voume á Galicia hermosa
 donde en xuntanza me agardan
 o que no tendes, señora,
 i o que en Castilla n' achara:
 campiños de lindas rosas,
 fontíñas de frescas auguas,
 sombra na beira dos ríos,
 sol nas alegres montañas,

caras que nacen sorrindo
e que sorrindo vos aman,
e que inda mesmo morrendo
en sonriñas se bañan.
Alí, señora, contento
cantando o doce ala lala,
baixo a figueira frondosa,
en baixo da verde parra,
c'aquelas frescas meniñas
que mel dos seus labios manan,
cando en falar amoroso
meigo nos din en voz maina
con tódalas de Castilla
nobrísimas castellanas
olvidareivos sin pena,
aunque sós vós tan fidalga.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- AGENJO CALDERÓN, A. (2011): «Lecturas de la crisis en clave feminista: una comparación de la literatura en torno a los efectos específicos sobre las mujeres», *Papeles de Europa*, 23, 70-100.
- GARCÍA BLANCO, M. (1912): *Consideraciones sobre la Decadencia y Rehabilitación de la Lengua Gallega*, Lugo, El Norte de Galicia.
- GARCÍA NEGRO, M. P. (2010): *O clamor da rebeldía. Rosalía de Castro: ensaio e feminismo*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco
- LÓPEZ SÁNDEZ, M. (2012): «Memoria, ecoloxía e identidade na Galiza», en G. Sanmartín Rei (ed.), *Lingua e Ecoloxía. VIII Xornadas sobre Lingua e Usos*, A Coruña, Servizo de Normalización Lingüística da Universidade da Coruña, 51-64.
- LORENZO, R. (1986): «A lingua literaria na época de Rosalía», en *Actas do Congreso internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega / Universidade de Santiago de Compostela, III, 7-41.
- MATO FONDO, M. (1998): *A escrita da terra. Configuración do espacio natural na literatura galega*, A Coruña, Espiral Maior.
- NEGRO, C. (2013): «Meniña Gaiteira», *Sermos Galiza*, 24 de febreiro de 2013.
- PARDO BAZÁN, E. (1984 [1888]): *De mi tierra*, Vigo, Xerais.
- PÉREZ DE OROZCO, A. (2006): *Perspectivas feministas en torno a la economía: el caso de los cuidados*, Madrid, Consejo Económico y Social.
- PINTOS, J. M. (1981 [1853]): *A gaita gallega*, A Coruña, La Voz de Galicia.
- RODRÍGUEZ, F. (2011): *Rosalía de Castro, estranxeira na súa patria*, [A Coruña], AS-PG.
- SANMARTÍN, G. (2012): «Consideracións sobre a decadencia e a rehabilitación da lingua galega. Unha lectura en paralelo da sustentabilidade lingüística desde as achegas da economía feminista», en G. Sanmartín Rei (ed.), *Consideracións sobre a decadencia e a rehabilitación da lingua galega. Homenaxe a Manuel García Blanco*, A Coruña, Revista Galega de Filoloxía, 159-182.
- VILLAR PONTE, R. (1977): *A xeración do 16. Discurso lido o día 16 de xuño do 1951, na súa recepción por Don Ramón Villar Ponte e resposta de Don Ramón Cabanillas Enríquez*, A Coruña, Publicacións da RAG.

